

אדם המזיק באונס / כו.

שיטת הרמב"ן	חיוב אדם המזיק באונס
ביאור שיטת הרמב"ן	צורת הלימוד
ביאור מחלוקת הרמב"ן ותוספות	שיטת הרמב"ם בצורת הלימוד
ראיות התוספות לשיטתו	סתירה בסוגיא
שיטת הרמב"ם	שיטת התוספות
סיכום	ביאור שיטת תוספות

חיוב אדם המזיק באונס

מבואר במשנה (כו.):

"אדם מועד לעולם: בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן".

והגמרא אומרת:

"מנא הני מילי? אמר חזקיה וכן תנא דבי חזקיה: אמר קרא 'פצע תחת פצע' - לחייבו על השוגג כמזיד, ועל האונס כרצון. האי מבעי ליה ליתן צער במקום נזק? א"כ לכתוב קרא 'פצע בפצע' מאי 'תחת פצע' ש"מ תרתי!".

ומבואר בגמרא שאדם המזיק באונס חייב. וצריך לבאר מה צורת הלימוד של הגמרא.

צורת הלימוד

לכאורה צריך ביאור בגמרא איך אפשר ללמוד מפסוק אחד את כל החיובים האלו גם שוגג וגם אונס הרי זה ריבוי ואפשר לכאורה לרבות רק דבר אחד, וראיתי בפני יהושע שכותב (בד"ה מנא הני מילי):

"נראה דעיקר הקושיא אינו אלא על מה שדקדק בסמוך שפטור בשוגג מארבעה דברים ואפילו הכי חייב בנזק ועל זה מקשה מנא הני מילי לחלק בכך אבל אגופיה דמתניתין אמאי חייב אדם בשוגג לא קשיא ליה אמאי חייב אדם בשוגג כי מהיכי תיתי לחלק בין שוגג למזיד כיוון דאדם חייב אפילו על נזקי ממונו ואין לך שוגג גדול מזה, אלא עיקר הקושיא כדפרישית וקל להבין".

באמת לפי הפני יהושע מתורצות השאלות ששאלנו שבאמת הגמרא לא למדה מתנא דבי חזקיה את החיוב של שוגג ואונס כי זה פשוט וזה נלמד מחיובי ממונו שהזיק, ולא למדנו מזה את החיוב של שוגג ואונס באדם, אבל דברי הפני יהושע צריכים עיון מכמה סיבות: א. לא מובנת ההשוואה שעושה הפני יהושע בין אדם המזיק לנזקי ממונו שהרי בנזקי ממונו מחייבים את האדם על פשיעתו שלא שמר (בין אם נגיד שהחיוב נובע מצד שזה ממונו ובין אם נגיד שזה על פשיעתו של האדם זה לא דומה לשוגג של אדם) ובאמת אם האדם שגג בנזקי בהמתו הוא פטור ובודאי שדיני אדם המזיק שונים מדיני בהמה המזיקה. ב. לפי הפני יהושע לא מובן מה הגמרא עונה על השאלה שלה, שאלנו מה המקור לחילוק בין נזק לארבעה דברים ולכאורה לא רואים תשובה לזה בתנא דבי חזקיה אלא רק רואים שחייב בשוגג. ג. ברש"י ועוד ראשונים רואים שהשאלה היא על השוגג ועל האונס ולא על הפטור מארבעה דברים וצריך עיון.

רבנו ברוך (אחד מהראשונים) כותב שזה נלמד ממשמעות המילה תחת, שתחת משמע מכל מקום, וצריך ביאור איך משמעות המילה תחת זה שחייב מכל מקום ואולי כוונתו כך היא - לכאורה צריך לומר שהלימוד של הגמרא כאן הוא מפשט הפסוק וזה לא ייתור או ריבוי, כלומר שהפסוק מרבה לך פצע תחת פצע כונתו לומר שאתה חייב פצע תחת פצע כלומר זה שהכתוב כתב עוד פעם שצריך לשלם פצע תחת פצע אני לומד שהפסוק בא לומר שאתה חייב לשלם על הנזק תמיד כלומר אתה לא חייב על הדבר אלא על התוצאה ולא משנה איך הפצע נעשה. אמנם זה לא מוכרח ברבנו ברוך אבל בכל אופן זה פירוש נכון לכאורה בגמרא.

שיטת הרמב"ם בצורת הלימוד

הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ה, ו) כתב:

"המזיק ממון חברו חייב המזיק לשלם נזק שלם בין שהיה שוגג ובין שהיה אנוס הרי הוא כמזיד כיצד נפל מן הגג ושיבר את הכלים או שנתקל כשהוא מהלך ונפל על הכלי ושברו חייב נזק שלם שנאמר ומכה בהמה ישלמנה ולא חילק הכתוב בין שוגג למזיד".

המקור של הרמב"ם הוא מתנא דבי חזקיה (כתובות לה). ולכאורה צריך ביאור שהרי הגמרא אצלנו הביאה את פצע תחת פצע כמקור לזה שאדם חייב גם בשוגג ובאונס, ומדוע הרמב"ם מביא מקור אחר. ועוד קשה איך הרמב"ם לומד מזה שהפסוק לא חילק שאדם חייב באונס, והרי יש פטור כללי של התורה באונס שנלמד מולנערה לא תעשה דבר ואם כן איך אפשר ללמוד מזה שהפסוק לא חילק - ואדרבה מהלימוד של פצע תחת פצע אני רואה שצריך יתור כדי לחייב באונס ושוגג, ולולי הייתור הייתי מחלק ואומר ששוגג ואונס פטור כמו שאר דיני התורה, ואני לא אומר שמזה שהפסוק של חבלה לא חילק אז אדם חייב גם בשוגג ואונס ואם כן איך הרמב"ם לומד מזה שהפסוק לא חילק במכה בהמה.

הערוך השולחן (שעה, ד) כתב להסביר את הרמב"ם שפצע תחת פצע מלמד שאדם חייב בשוגג ובאונס בנזקי אדם באדם, אבל מנא לן שאדם חייב גם בנזקי כלים - לכן הרמב"ם הביא את המקרא של "מכה נפש בהמה ישלמנה" שזה מדבר על נזקי ממון.

זה עונה על השאלה הראשונה מדוע הרמב"ם הביא מקור אחר מהגמרא אך זה לא עונה על השאלה השנייה איך אפשר ללמוד מזה. בקונטרס השיעורים הרב גוסטמן מתרץ תירוץ אחר שבאמת מקרא של פצע תחת פצע לא מלמד אותי שחייב בשוגג ובאונס אלא רק בא לומר שלא תלמד מהפסוק של ולנערה לא תעשה דבר שאונס פטור - זה קמ"ל פצע תחת פצע שאונס חייב, אבל הלימוד האמיתי באמת נלמד מתנא דבי חזקיה שמזה שהפסוק של מכה בהמה לא חילק אני לומד שחייב בין באונס ובין בשוגג.

גם הסבר זה צריך עיון, שהרי כשהגמרא שאלה מנא הני מילי, זה קאי על המשנה ומדוע היא לא הביאה את מכה בהמה ישלמנה והיא מביאה פסוק שלא מדבר על זה בכלל אלא הוא רק מנטרל את הפטור של אונס של כל התורה שנלמד מ"ולנערה לא תעשה דבר". וכן קשה מדוע צריך את הפסוק של מכה בהמה, והרי לפי הסברו של הרב גוסטמן מספיק רק הפסוק של פצע תחת פצע כדי ללמד שאדם חייב בשוגג ואונס, ומדוע א"כ צריך ללמוד את החיוב של שוגג ואונס מזה שהפסוק לא חילק (כלומר מספיק רק פסוק אחד כדי לנטרל וממילא אדם חייב גם בשוגג ואונס ולא צריך שני פסוקים).

אולי אפשר לבאר בפשטות כמו שרש"י ביאר בכתובות (לה.). הגמרא שם מביאה את תנא דבי חזקיה - "מכה אדם ומכה בהמה" ורש"י כותב (בד"ה מכה אדם):

"מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם לא ישלם אלא יומת, הקיש פטור ממון דמכה אדם לחיוב ממון דמכה בהמה מה מכה בהמה אין לך בו חילוק לחיוב אף מכה אדם אין לך חילוק לפטור, מכה בהמה לעולם חייב, דאמרינן בבא קמא, פצע תחת פצע לחייב על אונס כמזיד ואונס כרצון".

אולי אפשר לבאר לפי זה שהרמב"ם הביא את המקור של תנא דבי חזקיה שהוא נסמך על פצע תחת פצע ואין באמת לימוד אמיתי מזה שהוא לא חילק, אלא זה נסמך על פצע תחת פצע כמו שכתב רש"י, אך הרמב"ם בחר להביא את הפסוק הזה בגלל שהרמב"ם דיבר על נזקי כלים ולכן הוא בחר להביא את הפסוק הזה, וזה לא מקור אמיתי אלא הוא נסמך על הלימוד של פצע תחת פצע.

אבל לכאורה צריך עיון איך לומדים מפצע תחת פצע שמדבר על נזקי אדם שהזיק אדם לנזקי אדם שהזיק ממון, והרי אפשר לפרוך מה לאדם שכן חייב בארבעה דברים מה שאין כן אם הזיק ממון אינו חייב בארבעה דברים. ועוד מדוע הרמב"ם הביא את הלימוד הזה בנזקי כלים וכשדיבר על נזקי אדם באדם לא הביא את הפסוק של פצע תחת פצע וצריך עיון.

סתירה בסוגיא

עד כאן עסקנו בצורת הלימוד של חיוב אדם המזיק באונס, עכשיו נעסוק בעצם החיוב של אדם המזיק באונס, אמנם בגמרא (כו.) מפורש דין חיוב אדם באונס, אבל בסוגיא הגמרא אומרת (כו.):

"ובא אחר ונתקל בה ושברה - פטור. אמאי פטור? איבעי ליה לעיוני ומיזל! אמרי דבי רב משמיה דרב: בממלא רה"ר כולה חביות; שמואל אמר: באפילה שנו".

- מסוגיא זו לכאורה מוכח שאדם המזיק באונס פטור, ולכאורה קשה הרי המשנה אומרת שאדם המזיק חייב בין בשוגג בין במזיד בין באונס ובין ברצון!

שיטת התוספות

התוספות (כו:) ביארו בכוונת הגמרא, וז"ל:

"ושמואל אמר באפילה שנו - והא דפליגי לקמן (דף כט.) אי נתקל פושע הוא או לא כגון שנתקל מעצמו ולא נתקל בשום דבר אבל הכא שנתקל מחמת מכשול ולא איבעי ליה לעיוני אונס הוא ואף על גב דלעיל (דף כו:) מרבינן אונס כרצון באדם המזיק מפצע תחת פצע אונס גמור לא רבי רחמנא".

כלומר תוס' אומרים שהלימוד של פצע תחת פצע שמלמד שאדם חייב גם באונס זה לא כל האונסים אלא יש אונסים גדולים שבהם גם אדם פטור וזה לא התרבה מהפסוק, והתוס' ממשיכים לבאר באיזה אונסים חייב ובאיזה אונסים פטור.

"ונראה לדקדק דאדם המזיק דמפטר באונס (משום) שהוא כעין גניבה מדתניא בשלהי האומנים (ב"מ דף פב: ושם ד"ה וסבר) המעביר חבית ממקום למקום ושברה רבי יהודה אומר שומר חנם ישבע נושא שכר ישלם והשתא מדמחייב נושא שכר ופוטר שומר חנם ולא מחייב מטעם אדם המזיק ש"מ דבאונס דכעין גניבה אדם המזיק פטור ומדמה ר' יהודה נתקל לגניבה אבל באונס שהוא כעין אבידה שהיא קרובה

לפשיעה יותר כדאמרינן בהשואל (ב"מ דף צד:): דגניבה קרובה לאונס ואבידה קרובה לפשיעה נראה דאדם המזיק חייב דא"א לומר שלא יתחייב אלא בפשיעה וכו".

תוס' מסבירים שאונסים שלמדנו מפצע תחת פצע זה דווקא אונסים שדומים לאונס של אבידה אבל אונסים שדומים לגניבה האדם פטור עליהם כלומר אונס שקרה קצת בגלל פשיעה מוקדמת של האדם, כלומר שהאדם היה יכול למנוע את ההיזק לפני שהוא קרה אע"פ שבשעת האונס עצמו לא היה יכול למנוע את ההיזק, בזה האדם חייב, אך באונס שלא קרה בגלל פשיעה מוקדמת כלומר שהוא לא עשה שום מעשה שגרם להיזק אדם פטור כמו בשאר הנזקים שפטורים באונס.

ביאור שיטת תוספות

שיטת תוספות מאוד מובנת בסברא שהרי באמת לא שייך לחייב אדם אם הוא לא אשם כלל בהיזק, אמנם צריך להבין איך תוספות באים ומחלקים את הדרשה ואומרים שריבינו רק אונס שהוא כעין אבידה ולא אונס שהוא כעין אבידה - הרי לכאורה הפסוק פצע תחת פצע ריבה כל אונס (כמו שביארנו למעלה).

לכאורה אפשר לומר בפשטות שתוספות אומרים מסברא פשוטה שוודאי שהתורה לא ריבתה כזה אונס כי אי אפשר לחייב אדם על דבר שהוא לא אשם בו.

בתוספת ביאור, יש חקירה בדין אונס, האם אונס הוא פטור של התורה בגלל שהאדם לא פשע, או שמעשה שנעשה באונס זה נחשב כאילו האדם לא עשאו כלל אלא נעשה מעצמו (צנת פענח). אפשר לומר לפי זה שתוספות הבינו שאונס כעין אבידה זה ודאי מיוחס לאדם כי זה היה בשליטתו (לפני המעשה כמו שהסברנו למעלה) - אונס כזה התורה חייבה עליו באדם המזיק כי הוא מיוחס לאדם. ואע"פ שבאונס כזה בשאר דיני התורה האדם פטור בגלל שהוא לא פשע (צד א בחקירה) - אך באדם המזיק התורה חידשה שבגלל שיש מעורבות לאדם הוא חייב (בגלל שכאן חבירו נחסר והוא צריך להשלים את זה ולכן הוא חייב בכל מעשה שמעורבת קצת פשיעתו של האדם). אולם באונס שהוא כעין גניבה, אפשר לומר שהתורה מתייחסת אליו כאילו האדם לא עשה שום מעשה והמעשה נעשה מאליו.

ממילא אפשר לומר שתוספות שאמרו שאונס כעין גניבה אדם המזיק פטור זה בגלל שאי אפשר לחייב את האדם על מעשה שהוא לא עשה אלא נעשה מעצמו, ולכן פשוט לתוספות שאונס כעין גניבה התורה לא חייבה עליו!

שיטת הרמב"ן

כותב הרמב"ן (ב"מ פב:):

"וסוף דבר כיון שהזכירו חכמים באונס נזקין אבן מונחת בחיקו ולא הכיר בה מעולם (ב"ק כ"ו ב'), ונפל מן הגג ברוח שאינה מצויה (שם כ"ז א') הרי הזכירו סוף האונסין כלם, דרוח שאינה מצויה אפילו כאותה

¹ ואחר כותבי זאת ראיתי שכן כתב הגרי"ז בשיטת תוספות והוסיף ראייה מהגמרא בעבודה זרה (נד). הגמרא אומרת שם "כגון שאנסו עובדי כוכבים והשתחוה לבהמתו ידיה מתקיף לה רבי זירא אונס רחמנא פטריה דכתיב ולנערה לא תעשה דבר" ומבואר דמשום ולנערה לא תעשה דבר לא הוי נעבד, והיינו דלא הוי רק פטור מעונשים כל דנעשה מאונס, ובזה אתי שפיר מה שכתבנו.

של אליהו במשמע, דרוח מצויה הזכירו לענין ש"ח אבל רוח שאינה מצויה לא הוזכרה בתלמוד אלא לענין אונס דהוא מן האונסין הגדולים שבעולם, ואין כאן מקום להאריך בזה יותר מדאי".
 הרמב"ן אומר שהתורה חייבה כל אונס אפילו אונס של אדם שעף ברוח, אפילו כרוחו של אליהו שנאמר עליה "משבר סלעים", שאדם חייב על נזקים שנגרמו על ידו בשעת האונס.

ביאור שיטת הרמב"ן

הרמב"ן באמת מובן יותר מצד הלימוד של פצע תחת פצע שהפסוק ריבה כל האונסים ולא חילק (כמו שיטת תוספות), אך מסברא לא ברור איך אפשר לחייב אדם שהוא אנוס לגמרי הרי לא היה לו כל יכולת לעצור את ההיזק ומדוע חייב על זה.

באמת החזון איש (חושן משפט יא, כא) אומר שגם הרמב"ן מודה שבאונס גמור אדם המזיק פטור, אלא כל מקום שאפשר לו ליהרר חשיב אדם המזיק אף שהנזק אינו מצוי כלל וכמו שאמר (כה): ואונס רחמנא פטריה כמו שהוכיחו התוספות וכו'.

ממילא אפשר להבין בסברא גם את הרמב"ן, וכך כתב המנחת אשר. אך שיטה זו מאוד קשה שהרי הרמב"ן כתב במפורש שחייב ברוח ואפילו ברוחו של אליהו ש"זה סוף כל האונסין" - רואים שוודאי הרמב"ן מחייב באונס גמור ואפילו באונס שאינו בשליטת האדם כלל, וצריך עיון.

חקרו האחרונים האם הפטור של אונס של התורה הוא חידוש, או שהוא פשוט, אם הוא פשוט מדוע צריך פסוק, ואם הוא לא פשוט יש להבין למה זה לא דבר פשוט. גם אם נאמר שזה דין פשוט, נראה שיש לחלק בין דיני נזקים לשאר המצוות.

בכל מצוות ועבירות שבתורה, רצון התורה הוא המעשה עצמו ואין רק משמעות לתוצאה, ואם כן מובן מדוע האדם פטור אם עבר עבירה באונס, הרי הוא לא אשם וממילא אין בדבר זה שום בעיה. בוודאי שהתורה לא תחייב אותו רק על תוצאה מפני שרצון התורה שאדם לא יעשה את המעשה, וכאשר הוא אנוס הוא לא עשה את המעשה, המעשה נעשה באונס ואין הקב"ה בא בטרונאי עם בריותיו, (ולכן באמת אולי היה צריך פסוק שיחדש שאונס פטור כדי להשמיע לנו שרצון התורה הוא במעשה ולא בתוצאה).

בנזיקין, לעומת זאת, אע"פ שבאמת האדם המזיק לא אשם בזה כלל אבל בכל זאת האדם השני התחסר. מצד אחד יש כאן אדם שהוא אנוס ומצד שני יש אדם שהתחסר לו חפץ - לכן התורה חידשה שהאדם המזיק חייב באונס כי אע"פ שהוא לא אשם קרתה תוצאה והאדם ניזק, ולכן האדם חייב, כי הרמב"ן סובר שאונס פטור כי האדם לא פשע ואם כן במקום שלא אכפת לנו פשיעת האדם ומעשיו אלא התוצאה של מעשיו וודאי בזה התורה חידשה שהאדם יהיה חייב כי נעשה על ידו אע"פ שהוא לא אשם בזה.

ביאור מחלוקת הרמב"ן והתוספות

הגרי"ד ברשימות שיעורים (כו) רוצה לבאר את מחלוקת הרמב"ן ותוספות ע"פ החקירה הידועה של אבן האזל. אבן האזל חוקר האם המחייב בנזיקין הוא מצד ביטול חובת השמירה המוטלת על בעליהם של ממון המזיק, או מצד הנזק שהממון עשה והבעלים מחוייבים על ממונם שהזיק. רוצה הגרי"ד לומר שתוספות סובר שהמחייב הוא מצד ביטול חובת השמירה המוטלת על האדם ואם האדם לא שמר זה גורם לו

להתחייב ולכן במקרה שהוא אנוס ולא היה לו כל יכולת לשמור הוא פטור, אך הרמב"ן סובר שהחיוב נובע ממעשה הנזק ואם כן האדם חייב גם אם זה נעשה באונס מאחר שעשה מעשה נזק.

לפי הגרי"ד צריך לומר שגם תוספות וגם הרמב"ן מודים בממון המזיק שהחיוב נובע מזה שביטל חובת שמירה והם נחלקו רק באדם המזיק.

אך הסבר זה לכאורה קשה שהרי אבן האזל שחקר את החקירה בממון המזיק גם הוא מודה שאם נאמר שהחיוב נובע בגלל שממונו הזיק עדיין יש פטור של אונס, וא"כ מדוע א"א לומר שגם תוספות וגם הרמב"ן יסברו שזה מצד ממונו המזיק והשאלה היא האם יש פטור של אונס או לא, ואם כן תלייה זו לא מוכרחת כלל (אך באמת זה נכון שא"א לומר שהרמב"ן סבר שזה מצד ביטול חובת השמירה שהרי לפי הרמב"ן גם אם לאדם לא היה יכולת לשמור הוא חייב ואם כן וודאי שהחיוב נובע מצד מעשה הנזק ודו"ק).

יש מן האחרונים שביארו שמחלוקת הרמב"ן ותוס' היא האם המחייב באדם המזיק הוא מצד מעשה האדם, או מצד התוצאה. התוספות סובר שהמחייב הוא מצד מעשה האדם ואם כן וודאי שהתורה חייבה דווקא על מעשה שהיה לאדם יכולת לשלוט עליו, אבל מעשה שלא היה לאדם כל יכולת לשלוט עליו וודאי שהתורה לא חייבה בזה. אולם הרמב"ן סבר שיסוד החיוב נובע מצד התוצאה ולא משנה איך התוצאה קרתה האדם חייב על החיסרון שעשה לחברו (כמו שביארנו לעיל) ולא על מעשיו ואם קרה חסרון בגללו צריך להשלימו ואם כן אדם שמזיק באונס גמור חייב, כי היה פה חסרון וממילא הוא צריך להשלימו.

אולי אפשר לבאר בדרך נוספת את מחלוקתם, שגם התוספות וגם הרמב"ן מודים שאדם חייב מצד התוצאה שנגרמה ממעשיו, ונחלקו בחקירה הידועה בין אונס: האם מעשה שנעשה באונס - נחשב מעשה אדם אך התורה פטרה אותו מכיוון שלא פשע, או שהמעשה בכלל לא מיוחס לאדם אלא נעשה ממילא. הרמב"ן סובר שאונס כעין גניבה זה מעשה שמיוחס לאדם ובשאר דיני התורה התורה פטרה מכיוון שאדם לא פשע (צד א' בחקירה). אולם באדם המזיק האדם חייב באונס כזה מפני שלא שייך פטור שהאדם לא פשע באדם המזיק וכמו שביארנו למעלה בשיטת הרמב"ן. תוספות לעומתו סוברים, שאונס כעין גניבה נחשב שהמעשה לא מיוחס לאדם (צד ב בחקירה), ואם כן לא שייך לחייב באונס כזה מפני שאין זה מעשה האדם כלל.

ראיות התוספות לשיטתו

כתוב בירושלמי על משנתינו (ב, ח):

"אדם מועד לעולם - אמר רבי יצחק מתניתא בשהיו שניהם ישנים, אבל אם היה אחד מהן ישן ובא חברו

לישן אצלו זה שבא לישן אצלו הוא המועד".

יש מכאן ראייה לשיטת תוספות, שרואים מכאן שאדם שהוא אנוס לגמרי פטור, שהרי האדם לא ידע שחבירו ישן לידו, ואם הזיקו בשעת השינה פטור שהוא אנוס גמור ורואים מכאן שאדם פטור באונס גמור ודלא כשיטת הרמב"ן.

התוספות מבאים עוד ראייה לשיטתם מהמשנה בדף לא:

"היה בעל הקורה ראשון ובעל חבית אחרון נשברה חבית בקורה פטור בעל הקורה ואם עמד בעל הקורה

חייב ואם אמר לבעל החבית עמוד פטור".

- רואים מכאן כשיטת תוספות שאדם פטור באונס גמור וקשה על הרמב"ן.

הרמב"ן בבבא מציעא מתרץ את ראיות התוספות שבשני הראיות שהבאנו הניזק גרם לעצמו להיזק, ולכן המזיק פטור. ולכאורה צריך ביאור מדוע תוספות לא מקבלים את תירוץ הרמב"ן והרי זה תירוץ פשוט לכאורה ומדוע הם מביאים מהגמרות הללו ראייה לשיטתם.

באמת צריך לומר לכאורה שלפי תוספות באדם המזיק אין פטור השני גרם, כי תוספות מבינים שהגדר של אדם המזיק באונס וחיובו נחשבים כאילו מזיק במזיד מפני שהוא בר דעת והיה לו למנוע את ההיזק לפני שבא האונס (וכמו שביארנו בשיטת התוספות לעיל), וכמו שבמזיד לא שייך הפטור של השני גרם כך גם בשוגג לא שייך הפטור הזה. ובאמת זה מסתדר עם שיטת תוספות שלא מחייבים כל אונס אלא רק אונס שנגרם בגלל פשיעה מוקדמת של האדם, ואם כן שייך להשוות את זה לאדם שמזיק במזיד. מה שאין כן באדם שמזיק ללא פשיעתו המוקדמת, ובגלל שאדם הוא בר דעת התורה חידשה שיהיה לה גדרים של אדם שמזיק במזיד.

אולם הרמב"ן סובר שהתורה חידשה שאדם שמזיק באונס חייב אך לא חידשה שיהיה לו את הגדרים של אדם שמזיק במזיד ולכן אדם שמזיק באונס יש לו את הפטור של השני גרם מפני שהוא גרם לנזק יותר מהמזיק ולכן המזיק פטור והניזק מפסיד, וזה מסתדר עם שיטתו שקשה לומר שהתורה חייבה אדם באונס ואפילו אונס גמור והוא יהיה חייב כמו הגדרים של אדם שמזיק במזיד שהרי מה זה אשמתו (לתוס' - בבחינת דון מינה ומינה, ולרמב"ן - דון מינה ואוקי באתרא).

ומחלוקת זאת תלויה במחלוקת אחרת בגמרא לקמן (מח.). שאדם שנכנס לחצר בעל הבית שלא ברשות והזיקו בעל הבית פטור -

"אמר רב פפא לא אמרן אלא דלא הוה ידע ליה אבל הוה ידע ליה הזיקו בעל הבית חייב מאי טעמא משום דאמר ליה נהי דאית לך רשותא לאופקי לאזוקי לית לך רשותא".

תוספות (לב: ד"ה זה) מפרש את הגמרא שהבאנו כך; הנכנס בחצר בעל הבית שלא ברשות "דאפילו בעל הבית הזיקו חייב אי הוה ידע ביה ואפילו שלא בכוונה דומיא דלא הוה ידע דפטור התם וכו'". והגר"א בשו"ע (שעה, א) פירש דברי התוספות כך שבעל הבית פטור אם לא הוה ידע ליה בגלל שהוא אנוס גמור, ורואים שבעל הבית נפטר דווקא במקרה שהוא אנוס גמור אולם במקרה שהוא שוגג או מזיד חייב בעל הבית² (כי כל זמן שבעל הבית לא ידע ליה כל היזק הוא נחשב היזק באונס).

אולם הרמב"ם (חובל ומזיק א, טז) כתב:

"המזיק את חברו בכוונה בכל מקום חייב בחמשה דברים ואפילו נכנס לרשות חברו שלא ברשות והזיקו בעל הבית חייב שאע"פ שיש לו רשות להוציא או אין לו רשות להזיקו וכו'".

והוסיף השולחן ערוך על דברי הרמב"ם:

"כל מקום שמזיק חייב לשלם בין ברשות הרבים בין ברשות הניזק ואפילו ברשות המזיק אם הכניס בו הניזק ממונו שלא ברשות והזיקו לא שנא בגופו לא שנא בממונו חייב לשלם דנהי שיש לו רשות להוציא או אין לו רשות להזיקו, ודווקא הזיקו במזיד אבל אם הזיקו בשוגג פטור בעל הבית".

לכאורה רואים פה מחלוקת בין הרמב"ם והשולחן ערוך לבין תוספות, שהתוספות פוטרים את בעל הבית דווקא אם הוא אנוס גמור אבל הרמב"ם והשו"ע פוטרים אפילו בשוגג.

² באמת הרא"ש והרשב"א מביאים מהגמרא הזאת ראייה שאדם המזיק באונס גמור פטור ורואים שהם הבינו שפטור בעל הבית נובע מזה שהוא אנוס גמור כמו שכתב הגר"א.

ואולי אפשר לומר שהמחלוקת בין התוספות לבין הרמב"ם והשו"ע תלויה במחלוקת שהבאנו לעיל בין תוספות לרמב"ן - האם כשהתורה חידשה שאדם שמזיק באונס חייב היא חידשה שיהיה לו גדרים של אדם שמזיק במזיד או לא. התוספות סובר שאין פטור של השני גרם ולכן בעל הבית פטור דווקא אם הזיקו באונס גמור שבוה כל אדם המזיק פטור (והחידוש בבעל הבית הוא שכל שלא ידע ליה בעל הבית נקרא אנוס גמור כמו שביאר הגר"א). אולם הרמב"ם והשו"ע סברו כשיטת הרמב"ן שהתורה לא חידשה שאדם שמזיק באונס נהיה לו גדרים של אדם שמזיק במזיד, ובאונס ובשוגג יש את הפטור של השני גרם, ולכן פטרו הרמב"ם והשו"ע את בעל הבית אפילו בשוגג בגלל הטעם של השני גרם.

(אע"פ שהרמב"ם סובר באדם המזיק כמו תוס' כדלקמן הוא חולק על התוס' בחידושו שאדם שמזיק באונס יש לו גדרים של אדם שמזיק במזיד, והרמב"ם חולק על ראית התוס' מאדם שישן וכמו שנבאר בהמשך). ולפי דברינו יתורצו דברי תוספות שהתוספות כתבו "ובמתניתין נמי תנן היה בעל חבית ראשון ונשברה חבית בקורה פטור" והקשה הגליון "ותימה מה ראייה מביאים שבאונס גמור פטור שאני התם שבעל הבית פשע שעמד ולא הודיע לבעל הקורה ולכך פטור", ולפי דברינו יתורץ. והסברא בזה היא שבגלל שאדם בן דעת חייבתו תורה לשים לב לכל מעשיו כדי שלא יגיע למצב של אונס והתורה חידשה שזה ממש פשיעה של אדם אם הוא לא שם לב לכל מעשיו".

לתוס' יש ראיות נוספות:

ראייה שלישית - הגמרא בבבא מציעא (פב.) אומרת:

"תנו רבנן המעביר חבית לחברו ממקום למקום ושברה בין שומר חנם ובין שומר שכר ישבע דברי רבי מאיר רבי יהודה אומר שומר חנם ישבע שומר שכר ישלם".

ראייה רביעית - הגמרא בהגוזל בתרא (קיב.) אומרת שאם הניח אבי יתומים פרה שאולה כסבורים של אביהם היא וטבחוה ואכלוה משלמים דמי בשר בזול שכך נהגו, ורואים שהם משלמים רק דמי בשר ולא מה שהזיקו ורואים שאדם שאנוס גמור פטור.

ראייה חמישית - הגמרא בהגוזל עצים (צט:) אומרת לגבי טבח אומן שקלקל -

"דפריך למאן דפטר בשומר חנם מברייתא דקתני נתן בהמה לטבח וניבלה חייב מפני שהוא כנושא שכר אלמא סלקא דעתך דמקשה דאפילו בחינם חייב כמו שומר שכר שחייב על אבידה ומשני אימא מפני שהוא כנושא שכר לפיכך בשכר חייב ובחינם פטור דהוי כעין גניבה ורואים שאונס כעין גניבה אדם המזיק פטור".

יש לעיין מה יענה הרמב"ן לראיות התוספות והאחרונים דנים בזה אך מפני שהתשובות פחות קשורות לגדרים של אדם המזיק אלא מי נחשב מזיק לא נדון בזה.

שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ו, א),:

"המזיק ממון חבירו חייב לשלם בין שהיה שוגג ובין שהיה אנוס הרי הוא כמזיד וכו'".

וכותב הרב המגיד:

"משנה בפרק כיצד הרגל, וכבר כתבתי בפרק ראשון דאנוס גמור שכתבו ז"ל שהוא פטור והרב לא חילק".

והרמב"ם בהלכה ד כותב:

"היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחתיו ונפלה והזיקה אם לא היתה מהודקת וחזקה חייב ואם היתה חזקה ומהודקת ונשמטה או שהתליעה הרי זה פטור שזו מכה בידי שמיים היא וכן כל כיוצא בזה וכו'".

וכותב הרב המגיד:

"והטעם שהיה פטור לדעת הרב מפני שהן אונסין גמורים ואין רוח שאינה מצויה אונס גמור כל כך".

- לכאורה יש כאן סתירה ברמב"ם וברב המגיד וכך מעיר הכסף משנה.

מוסיף הגרי"ד להקשות על הרמב"ם, שהרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ו, יא) כתב:

"אדם מועד לעולם בין שוגג ובין מזיד בין ער ובין ישן בין שיכור אם חבל בחבירו או הזיק ממון חבירו משלם מן היפה שמנכסיו, במה דברים אמורים שהישן חייב לשלם בשנים שישנו כאחד ונתהפך אחד מהם להזיק את חבירו או קרע בגדו אבל אם היה אחד ישן ובא אחר ושכב בצידו זה שבא באחרונה הוא המועד ואם הזיקו הישן פטור וכן אם הניח כלי בצד הישן ושברו הישן פטור שזה שהניחו הוא המועד שפשע".

- לכאורה לא ברור מדוע בסוף ההלכה שהרמב"ם מדבר על כלי שהניח ליד הישן שהוא פטור אומר הרמב"ם שזה שהניחו הוא המועד. לכאורה אם הרמב"ם סובר כמו תוספות מדוע הוא מנמק את הפטור בגלל שהשני הוא המועד, הרי הפטור נובע מצד זה שאדם שמזיק באונס גמור פטור, וכמו שהוכיחו התוספות מהגמרא הזאת ולכאורה המילים שזה שהניחו הוא המועד נשמעים כמו תשובת הרמב"ן לראית תוספות (כמו שכתבנו למעלה). לכאורה רואים בעוד הלכה ברמב"ם שהרמב"ם סובר כשיטת הרמב"ן.

הרב גוסטמאן (שיעור יד אות ט) רוצה לתרץ את הרמב"ם כך:

הרמב"ם סובר שיש הבדל בין אם האדם עושה את פעולת ההזיק לבין זה שפעולת ההזיק נעשית על ידו, כלומר אם האדם עושה את פעולת ההזיק כמו ישן שהזיק כלים בזה אדם חייב גם באונס גמור אולם אם הוא לא עושה את פעולת ההזיק אלא נעשית על ידו כמו בסולם שהוא לא עשה מעשה הזיק אלא ההזיק נעשה על ידו - בזה אדם פטור באונס גמור, ובזה מיושבת הסתירה ברמב"ם וברב המגיד. אולם את קושיית הגרי"ד זה לא מיישב, וגם הסבר זה צריך עיון איפה ראינו חילוק כזה שהרי שניהם נחשבים אדם המזיק ופצע תחת פצע ריבה לי את כל סוגי אדם המזיק באונס.

אולי אפשר ליישב את הסתירה ברמב"ם ואת קושיית הגרי"ד כך, שבאמת הרמב"ם סובר כמו התוספות שאדם המזיק באונס גמור פטור, אולם תוספות הוכיח את זה מאדם ישן (כמו שאמרנו לעיל) כי תוספות סובר שאין באדם המזיק פטור של השני גרם, כי כשהתורה חידשה שאדם חייב באונס היא חידשה שזה שווה לאדם שהזיק במזיד, וכמו שבמזיד אין את הפטור של השני גרם כך גם באונס אין את הפטור של השני גרם (כמו שביארנו לעיל) ולכן תוספות הוכיחו את דינם מאדם שישן ליד כלים שהוא פטור ומוכח שאדם שמזיק פטור באונס גמור.

אמנם הרמב"ם חולק ואומר שאע"פ שבאמת אדם פטור באונס גמור אין כל הוכחה מאדם שישן ליד כלים, מפני שהרמב"ם סובר ששייך פטור של השני גרם (והרמב"ם יוכיח שאדם פטור באונס גמור משאר הוכחות התוספות). זה שהרמב"ם בחר להביא באדם ישן ששמו כלים לידו את הטעם של השני גרם זה מפני שהוא סובר שהפטור של השני גרם הוא פטור יותר חזק כי הוא לא פוטר רק באונס אלא גם בשוגג

וכמו שהוכחנו לעיל מהגמרא בדף מח. שהרמב"ם סובר שאם בעל הבית הזיקו בשוגג או באונס פטור כי הוא גרם לעצמו ולכן בחר הרמב"ם להביא את הטעם הזה. התוספות חולקים על זה וסוברים שאין את הפטור של השני גרם מפני שאדם שמזיק באונס יש לו את הגדרים של אדם שמזיק במזיד ולא שייך בזה את הפטור של השני גרם וכמו שהסברנו לעיל וישן פטור רק בגלל שהוא אנוס גמור (אולם הסבר זה לא מיישב את הרב המגיד וצריך עיון).

סיכום

בתחילת המאמר דנו איך הגמרא לומדת שאדם חייב גם באונס. הבאנו את שיטת הפנ"י בכתובות שלא צריך לימוד לזה והלימוד שהגמרא מביאה נצרך למשהו אחר והקשנו על הסבר זה כמה קושיות. הבאנו הסבר אחר שזה לא ייתור אלא זה נלמד מפשט הפסוקים, ודנו איך צורת הלימוד לפי הרמב"ם שמביא פסוק שונה מהפסוק שהגמרא הביאה. הבאנו את תירוץ ערוך השולחן והבאנו עוד הסבר לשיטת הרמב"ם. הבאנו את הסתירה בגמרא האם אדם שמזיק באונס פטור או חייב, ותירוץ התוספות שאונס כעין גניבה פטור ואונס כעין אבידה חייב. שיטת הרמב"ן שבכל אונס אדם חייב וגם אונס כעין גניבה חייב אך אם הניזק גרם לנזק אז בזה המזיק פטור והסברנו את סברת הרמב"ן.

הבאנו שלשה הסברים במה נחלקו התוספות והרמב"ן:

א. הגר"ד הסביר שהם נחלקו בחקירה הידועה של האבן האזל ממה נובע חיוב ממנו של האדם שהזיק האם בגלל חוסר שמירתו או בגלל שזה ממנו.

ב. האם המחייב הוא מצד התוצאה או מצד המעשה.

ג. נחלקו מה ההגדרה של אונס.

לאחר מכן דנו בראיות התוספות וראינו עוד יסוד מחלוקת בין הרמב"ן לתוספות מה התורה חידשה באדם המזיק באונס - האם יש לו גדרים של אדם המזיק באונס (תוספות), או שהתורה חידשה רק שהוא חייב אך לא יותר מזה (רמב"ן).

לאחר מכן הבאנו את ראיות תוספות לשיטתו: א. מהירושלמי של אדם שישן והזיק. ב. מהמשנה בדף לא. ביארנו שיש פה מחלוקת יסודית בין הרמב"ן לתוספות מה הגדר של אדם המזיק באונס ותלינו בזה גם מחלוקת בדף מח., ולאחר מכן דנו בשיטת הרמב"ם והבאנו כמה סתירות לכאורה בשיטתו הבאנו את תירוץ הרב גוסטמן והעלנו עוד אפשרות לתרץ שהוא סובר כמו התוספות שאונס כעין גניבה פטור אך הוא חולק עליהם בזה שיש לו גדרים של אדם שמזיק במזיד.